№ 83 Մայիսի 9 (21) 1881 Մայիսի 9 (21) № 83

ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄՇԱԿ

Տարեկան գինը 10 բուլ. կէս տարեգին 6 բուլ։
Առանձին համարները 5 կոպէկով։

Թիֆլիսում գրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ։

Ստորագրողները պիտում են ստանալ
Тифлисъ. Редакція «Мшакъ»

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(Բացի կիրակի եւ տօն օրերից)

Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզուով։

Յայտարարութիւնների համար վճարում են
խրատնիներ բառին 2 կոպէկ։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Լուսաւորութիւն և անտեսական ոյժ.—ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ։ Նամակ Ա. Պեռնբերգից։ Ներքին լուրեր։—ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ։ Դերմանիա։ Բազապար Աւստրո-Ունգարիա։ Ռուսաստան։ Հունգարիա։—ՀԵՌԱԳՐԻՐՆԵՐ։—ՍԼՈՅԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ։—ԲԱՆԱՒԻՐԱԿԱՆ։ Գաւիթ բէկ։

ԼՈՒՍԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՈՅԺ

—

III

Մեր անցեալ յօդուածները կարդալով, ընթերցողը մեզ կարող է ասել. „Ի՞նչ է մեզ եթէ լուսաւորը որ ձեր հայեացքները պսակ չեն, որ դուք Հայաստանի պէտքերի վրա խօսելով չէք սխալվում“

Գուցէ այդ նկատողութիւնը արդար է, բայց այն ժամանակ կարող ենք նոյնատեսակ ասել որ Կ. Պոլսի Հայերը, Հայաստանից աւելի էլ հեռու լինելով քան թէ մենք, մեզանից աւելի էլ անջատված լինելով իրանց Հայրենիքից,—մեզ ասելի էլ աւելի քիչ գիտեն թէ ի՞նչ է Հայաստանի անհրաժեշտ պահանջը։

Ճշմարիտ է մեր բնակիչներից մեծ մասը թիւրքաց Հայաստանը չէ տեսել, բայց այսպէս, Անդրկովկասում, ուստաց Հայաստանում և Պարսկաստանում մենք մեր աչքերի առաջ ունենք Հայ գիւղացիներ, Հայ պրոմիսսարներ, Ծաղօի ենք Հայ վաճառականներին, Հայոց մոդոլրգաների թէ քաղաքային և թէ գիւղական դպրոցների հետ, Հայոց հասարակական կեանքի հետ, վերջապէս տպագրում ենք բաւական խիտ բնակվող Հայ տարրի մէջ, ճանաչում ենք նրա բարք ու վարքերը, նրա կեանքի պայմանները ու պահանջները և համեմատութեամբ գտնելով կարող ենք եզրակացել թէ ի՞նչ է հարկ գրաքիրիչը, նրա պահանջը թիւրքաց Հայաստանում։ Մեր մտքերն էլ Ռուսահայաստանի ամեն անիրաւութիւնների մեղ ծանօթացնում է Հայ տարրի կեանքի հետ, ուսումնասիրելով գլխաւորապէս երեսանի հանդերձ Հայ տարրը, որտեղ հայերը աւելի խիտ են բնակվում քան, թէ թիւրքաց Հայաստանում։

Այդ բոլոր ազգ հանգամանքներից զուրկ է Կ. Պոլսի Հայ բնակիչներն թիւրքաց մայրաքաղաքը թիւրանիայի հոգի վրա գտնվելով և կրկած լինելով ահագին տարածութեամբ Հայաստանից, Կ. Պոլսի Հայ բնակիչներն երբէք իր կեանքում էլ չէ տեսել մի Հայ գիւղ, երբէք չէ տեսել մի Հայ գիւղացուն որոնք ձեռքն, այլ տեսել է նրան միայն որպէս Կ. Պոլսի փողոցների բնակիչի փաղաք մէջքին։ Կ. Պոլսի Հայ մտաւորը մինչև վերջին ժամանակները զուրկ էր Հայաստանից ստացող Հայ տարրի ազգական կամ հասարակական կեանքը նկարագրող թղթակցութիւններից, պօլսեցին ճանաչում էր Հայաստանը միմայն բանասիրական, իրականութիւնից զուրկ նրանագրութիւնների միջոցով...

Եւ. ահա Հայաստանից կատարելապէս անջատված, նրան բոլորովին օտար Կ. Պոլսի մէջ հիմնվում են ընկերութիւններ, ուրանք յանձն են առնում առաջնորդել Հայաստանի բարգաման և մտաւոր բարձրման գործը և որոնց անդամներից ոչ մի նը երբէք Հայաստանում չէ եղել, ոչ մի նը Հայաստանցի չէ։

Կ. Պոլսից հրահանգներ կազմել Հայաստանի ուսման և Հայաստանի հասարակական բարձրման համար,—անհնարին է։ Թող Կ. Պոլսի բնակիչներն, եթէ կամենում է գործել Հայաստանի համար, վերադառնայ Հայաստան, նախ ուսումնասիրի այդ երկիրը, նրա անհրաժեշտ պէտքերը և ապա այդ պէտքերին համեմատ հրահանգներ կազմի և սկսի գործել։

Կ. Պոլսի ազգային ժողովը իր մէջ չէ պարունակում Հայաստանի շահերը ներկայացնող տարրեր, Կ. Պոլսի ազգային գրականութիւնը մինչև վերջին ժամանակները Հայաստանում էր Ակէռանդր Պիւմայի և Վիկտոր Հիւգոյի վէպերի թարգմանութիւններում, մենք չը տեսանք թիւրքաց մայրաքաղաքի տպարաններից դուրս եկած ոչ մի Հայոց գիրք, որ ուսումնասիրած լիներ Հայաստանի վիճակագրութիւնը, նրա ազգագրութիւնը, որ ներկայացներ մեզ Հայրենիքի քաղաքական ու հասարակական նկարագիրը, ոչ մի ինքնուրոյն վէպ, բանաստեղծական ստեղծագործութիւն, որ ազգային ժամանակակից հասարակական կեանքից չը սնունդ առներ պօլսեցի Հայի հանճարը։... Մինչև ազգային գրականական ստեղծագործները՝ այն փոքր, անիմաստ, անշնորհ պատմական բանաստեղծութիւններ ու թատրոնական զբաղուածներն են, որոնց այնքան առատութեամբ ընդունում է մեզ իրական Հայից զուրկ, բանաստեղծական ոգով լրիվված պօլսեցին։...

Նախ պէտք է ուսումնասիրել մի երկիր և ապա նրա վրա ներգործել կրթիչական կերպով և նրանից օգուտ քաղել։ Պարզ է որ ուսումնասիրած չը լինելով Հայաստանը, պօլսեցի Հայը չէր կարող ոչ ներգործել իր երեւակայութեան մէջ միայն կեանք ունեցող Հայրենիքի վրա, չէր էլ կարող ուրիշ կողմից շահվել այդ Հայրենիքից։ Երբ էք տեսել որ Կ. Պոլսում կազմվեր մի ընկերութիւն Հայաստանը գիտնականապէս ուսումնասիրելու համար, կամ օգտվելու համար երկրի բնական բերքերից, Հայաստանի բնական բերքերը վաճառասիրելու և նրա արդիւնաբերութեան աւելի լայն զարգացմանը նպաստելու....

Երբէ՞ւ մենք. թող Կ. Պոլսի Հայերը կամ խոստովանեն որ չեն ճանաչում Հայաստանը, չեն կարող իրանց Հայրենիքին ոչինչ օգուտ տալ, ուրեմն կատարելապէս հրաժարվեն Հայաստանի վրա ներգործութիւն ունենալու և նրան առաջնորդելու դիտաւորութիւնից,—կամ եթէ անկեղծ կերպով կամենում են ծառայել իրանց ազգին, թող վերադառնան Հայաստան։

Բայց ինչ ճանապարհով պէտք է կատարվի այդ վերադարձը դէպի Հայրենիքը,—այդ մենք կը բացատրենք մեր հետեւեալ յօդուածում։

Գ. Ա.

ԴԱՒԻԹ ԲԷԿ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՎԷՊ

(1722—1728)

—

Թ.

Դաւիթ ուրացողին կատաղութիւնց յետոյ Տաթեւի վիճակը ապականեցաւ մի չարագործից։ Այդ նոր վանական, որ Ցամաքի խանի աջ ձեռքն էր, հենց որ լսեց բէկի Սիսիանի մէջ կատարած յաղթութիւնները, հենց որ իմացաւ նրա Տաթեւին մօտենալը, պատրաստվեցաւ առանց ասելու։ Նա հաւաքեց իր ձեռքի տակ գտնված պարսկական զօրքերը, և տեղային հայերից ևս բաւական բազմութիւն տեղացիների հետ միասնելով, սկսեցաւում էր թալանել չը մոլ բէկին Տաթեւի սահմանը մտնել։ Հոլը աշակցում էր Շահ-Կուլի անունով զրզին, որ մեծամեծ պարսկի կնոջից։

Բէկի գրասենի ներքոյ, ինչպէս մեզ յայտնի է, այդ ժամանակ կային մօտ 500 զինված մարդիկ։ Իսկ ուրացողի ուժերը հազարապակի աւելի էին, Դրանք բռնել էին զէկի Տաթեւ տանող հանապարհների բոլոր անցքերը։

Բէկը նեռած էր իր սառուցաբ *) Ձիու վրա, որ Սիւնեաց ազնաբարի սանիկներից նեղոյնների տեսակիցն էր։ Նա գնում էր ամենից առաջ, շրջապատած իր Թիկնապահներով. Նրա կողքին Գիսարարում էր Ղեղուս արքեպիսկոպոսը։ Ձանապարհը ընկած էր նեղ ձորի միջով, որ իր զրաստանին հեկէջներով երբեմն բարձրանում էր լեռների բարձրանդակների վրա, իսկ երբեմն իջնում էր խորին անդունդների մէջ։ Սարերը պատած էին անթափանցիկ անտառով։ Ամեն վերջապէս տպրում ենք բաւական խիտ բնակվող Հայ տարրի մէջ, ճանաչում ենք նրա բարք ու վարքերը, նրա կեանքի պայմանները ու պահանջները և համեմատութեամբ գտնելով կարող ենք եզրակացել թէ ի՞նչ է հարկ գրաքիրիչը, նրա պահանջը թիւրքաց Հայաստանում։ Մեր մտքերն էլ Ռուսահայաստանի ամեն անիրաւութիւնների մեղ ծանօթացնում է Հայ տարրի կեանքի հետ, ուսումնասիրելով գլխաւորապէս երեսանի հանդերձ Հայ տարրը, որտեղ հայերը աւելի խիտ են բնակվում քան, թէ թիւրքաց Հայաստանում։

Ամեն բոլոր ազգ հանգամանքներից զուրկ է Կ. Պոլսի Հայ բնակիչներն թիւրքաց մայրաքաղաքը թիւրանիայի հոգի վրա գտնվելով և կրկած լինելով ահագին տարածութեամբ Հայաստանից, Կ. Պոլսի Հայ բնակիչներն երբէք իր կեանքում էլ չէ տեսել մի Հայ գիւղ, երբէք չէ տեսել մի Հայ գիւղացուն որոնք ձեռքն, այլ տեսել է նրան միայն որպէս Կ. Պոլսի փողոցների բնակիչի փաղաք մէջքին։ Կ. Պոլսի Հայ մտաւորը մինչև վերջին ժամանակները զուրկ էր Հայաստանից ստացող Հայ տարրի ազգական կամ հասարակական կեանքը նկարագրող թղթակցութիւններից, պօլսեցին ճանաչում էր Հայաստանը միմայն բանասիրական, իրականութիւնից զուրկ նրանագրութիւնների միջոցով...

Եւ. ահա Հայաստանից կատարելապէս անջատված, նրան բոլորովին օտար Կ. Պոլսի մէջ հիմնվում են ընկերութիւններ, ուրանք յանձն են առնում առաջնորդել Հայաստանի բարգաման և մտաւոր բարձրման գործը և որոնց անդամներից ոչ մի նը երբէք Հայաստանում չէ եղել, ոչ մի նը Հայաստանցի չէ։

Կ. Պոլսից հրահանգներ կազմել Հայաստանի ուսման և Հայաստանի հասարակական բարձրման համար,—անհնարին է։ Թող Կ. Պոլսի բնակիչներն, եթէ կամենում է գործել Հայաստանի համար, վերադառնայ Հայաստան, նախ ուսումնասիրի այդ երկիրը, նրա անհրաժեշտ պէտքերը և ապա այդ պէտքերին համեմատ հրահանգներ կազմի և սկսի գործել։

Կ. Պոլսի ազգային ժողովը իր մէջ չէ պարունակում Հայաստանի շահերը ներկայացնող տարրեր, Կ. Պոլսի ազգային գրականութիւնը մինչև վերջին ժամանակները Հայաստանում էր Ակէռանդր Պիւմայի և Վիկտոր Հիւգոյի վէպերի թարգմանութիւններում, մենք չը տեսանք թիւրքաց մայրաքաղաքի տպարաններից դուրս եկած ոչ մի Հայոց գիրք, որ ուսումնասիրած լիներ Հայաստանի վիճակագրութիւնը, նրա ազգագրութիւնը, որ ներկայացներ մեզ Հայրենիքի քաղաքական ու հասարակական նկարագիրը, ոչ մի ինքնուրոյն վէպ, բանաստեղծական ստեղծագործութիւն, որ ազգային ժամանակակից հասարակական կեանքից չը սնունդ առներ պօլսեցի Հայի հանճարը։... Մինչև ազգային գրականական ստեղծագործները՝ այն փոքր, անիմաստ, անշնորհ պատմական բանաստեղծութիւններ ու թատրոնական զբաղուածներն են, որոնց այնքան առատութեամբ

բուսել կարելի էր ապաստ խիտ ծառերի ետեւից դարանամուտ թշնամու։ Տրոյանի արձակիլիք և գնալուի պատգամը։

Բայց բէկը, այդ զգոյշ, չրջապտեաց զինուորը, կարծես, ուշադրութիւն չէր դարձնում։ Նա լուռ էր և մտախոհ։ Ակամայ տխրութիւնը, որ տիրեց նրա սրտին, հանգիստ մտածելու էր տուել, թէ ինչ վտանգաւոր տեղում է գտնվում ինքը, ուր ամեն մի քար, ամեն մի ծառ, ամեն մի թուփ ու ծառ մահ էին սպառնում անպատրաստ նա մտնել անգամ մտացել էր այն զինված բազմութիւնը, որ նրա եռեին գալիս էր։

Նրա աչքի առջեւ տարածվում էր իր ծննդավայրը—Տաթեւի երկիրը։ Բոլոր լեռները, անտառները, ձորերը ու հովիտները ծանօթ էին նրանց։ Բոլոր ճանապարհները, ամենաանշան շուրջները անգամ գիտէր նա Այդ լեռների վրա, իր մանկութեան օրերում, որտեղացուցէ էր նա հոր ոչխարը։ Այդ անտառներում իր ընկերների հետ քաղում էր նա գանգան տեսակ պտուղներ։ Այդ գետերում, փրփրացող գետակների մէջ չատ անգամ լողացել է նա։ Բոլորը միացել էր մի և նոյնը. ոչինչ չէր փոփոխել. փոխվել էր միայն ինքը...

Շատում կը տեսնէր նա Տաթեւի աւանը։ Գուցէ դեռ ևս չէն էր միացել իր հայրական խրճիթը, որի մէջ անցուցել էր իր մանկութեան անհոգ պատանի օրերը։ Բայց ոչիրեր էին բնակվում այժմ այն խրճիթի մէջ։ Ոչիրեր և բնակիչներ, բայց նրանցից և ոչ մէկը այն չէր լինելու, որին նա կը փափագէր տեսնել։

Յանկի առաջնորդը զարմացրեց նրա մէջ տխուր լիշողութիւնները Արդեօք կը տեսնէր այն մարդը, որ ամենքից ինքուչ պատով սիրում էր ի նրան։ Արդեօք կը տեսնէր այն հորը, որ ամենքից բարի էր, որ իր չքաւորութեան և գժբախտութեան մէջ ևս գոյութիւն գիտէ լա կրթել, մեռելներին թաղելու որդուն։ Ո՞րտեղ էին նրանք։ Ինքը չի պիտի կարողանար ուրախացնել նրանց,

սանելով. տեսնէք, ահա ձեր որդին, վերադառնում է ձեզ մօտ փառքով ու պատուով. զրեցեցէք նրան։»

Նա յիշեց Ցամաքի խանի բանակը, յիշեց այն կրակը, որի մէջ ոչնչացան իր հայրը, իր մայրը, իր ազգականները... Յիշեց այն մարդուն, որ իր ծնողների մահուան պատճառ դարձաւ. Այսպէս նոյն չարագործը պարսկի զրպարտով կանդնած էր իր ճանապարհի վրա, որ պրպէլ նրան իր հայրենիքի գուլ ու ուերանկերը տեսնելու։

—Տեսնում էք, որբարան, ասաց բէկը Ներսէս արքեպիսկոպոսին, որ եկել էր նշանէրից նրան Տաթեւի տանելու,—մեր ձեռնարկութեան հետ քանկրում մեր առջեւ դուրս է գալիս մի ուրացող հայ։

—Այն հայը, որի հարատաւորութիւններից ազատվելու համար ձեր ծնողները իրանց որբերին կրակի մէջ պատանեցեց որբարանը։—Այն նիրակից զուրս միայն ազատվեցաք, բէկ։

—Այդ տիրոջ պատասխանիւնը զուրս գալէն գիտէք, որբարան, խօսեց բէկը։—Կիտամ է, լեռ է ու այդ մարդու. Ճանապարհի մէջ մի բան կայ, ուր կրակը մեռ գեր է թարսում...

—Այո, այն ժամանակ նա կրակ թափեց ձեր ծնողների վրա, իսկ այսօր զուրս կրակ կը թափէք նրա գլխին, ասաց որբարանը ծիծաղելով։—Հաւիրը պարզ էր զուրս գալ։

—Տեսնենք... պատասխանեց բէկը և գարձեալ բերան տարաւ մտախոհութեան մէջ.

Նրանք զուրս գալով Հարիչ, գտնվում էին այժմ մի լեռնային բարձրանդակի վրա, որտեղից երեւում էր բոլոր չրջակայքը։ Արբանքը, նիստանելով բէկի տիրոջ պատանդութիւնը, Թոզեց նրան, և իր ձին ցատկելով, կանգ առեց, մինչև հասաւ Սիսիանը ապարդիւնը Բայիզիդը իշխանի հետ։

—Նայեցէք, ասաց նրանց,—նայեցէք այդ հրաշալի բնութիւնը։ Աստեղի հայը ոչ մի բանով իրաւունք չունի գանգատվելու։ Աստուծու, ինչպէս նրանց ասում է, ամենքին հաւասարապէս բաշխեց իր ողորմութիւնը։ Ինչպէս ինքը ուզեց, նրանց տեղերը բաշխեց։ Ինչպէս ինքը ուզեց, նրանց ամենքին հարստացրեց։ Ինչպէս ինքը ուզեց, նրանց ամենքին գեղեցիկ դարձրեց։ Ինչպէս ինքը ուզեց, նրանց ամենքին ուժեղ դարձրեց։ Ինչպէս ինքը ուզեց, նրանց ամենքին ազատ

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՄԱԿ Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳԻՑ

Ապրիլի 22-ին

Դեռ. 1875 թ. ես մի մրցանակ (prime) կարգած էի հայերէն գրված ամենաբնաւոր երկրաբութեան համար՝ վերաբերեալ մեր ազգային լեզուի, գրականութեան, պատմութեան և օրէնդրութեան, և նոյն միջոցին հայ պարբերական թերթերի մէջ հրատարակված կանոնների համեմատ որոշած էի, որ առաջի մրցութիւնը (concours) լինելու էր 1877 թուին։

Սահմանեալ ժամանակին ինձ հասուցին պէտ պէս ձեռագիրներ և տպագրված շարադրութիւններ, բայց նոքա իրանց բոլոր արժանաւորութիւններով հանդերձ, մրցանակի սահմանն համար գրված պայմաններին անհամապատասխան գտնվեցան՝ առաւել կամ պակաս չափով։

Յաջորդ մրցութիւնն (1879 թ.) մանանալոյս շարադրութիւնների մրցանակը տարաւ արժ. Հ. Բասամաճեան ջրմեան ձեռագիր գործը հանդերձ մեկնողական ծանօթութիւններով և պատշաճաւոր յառաջաբանով ընդ անուամբ «Պատասանագիր Մեխիթար Գոշի»։

Բայց որպէս զի մի յարմարաւոր գործագրութիւն արվի և այն զուսարին, որ վճարվելու էր ըստ մրցութեան 1877 թուականի, ես բարձր համարեցի առաջի առնել այդ զուսարը (500 բուբլի) Թիֆլիսի մէջ հաստատված «Ընկերութեան հայերէն գրերի հրատարակութեան» և մրցութեան գլխաւոր նպատակից չը շեղվելու համար խնդրել Նրանից, որ այդ զուսարով ի լոյս ընծայվի Մովսէս Խորենացու պատմութիւնը գիւրագին և հասարակաց մատչելի տպագրութեամբ։

Վերոյիշեալ ընկերութեան վարչութիւնը ընդունելով մեր առաջարկութիւնը արդէն տպագրել է տուել Մովսէս Խորենացու պատմութիւնը։

Սիեմ. տէր, խնդրում եմ ձեզ, որպէս և միւս ազգային լրագրների մեծ. խմբագիրներին, որպէսզի մրցութեան հետեւեալ կանոնները և յայտարարել, որ առաջիկայ մրցանային հետաքրքրաշարժ շարադրութիւնները պարտ են ներկայացվել քննութեան ներկայ 1881 թ. ընթացքում, այս հասցէին՝ յանուն Էն-Ռոմանովից քահանայի Գոդոսան. С- Петербургъ. Невскій просп. д. армянской церкви.

St. Petersbourg, Perspecktive de Nevsky, maison de l'eglise arménienne.

Պայմանք մրցանակի։ 1) Մրցանակի հետամուտ լինել կարող են ձեռագիր ու տպված գրքերաւ և աշխատաւոր ինքնուրոյն շարադրութիւնք ի միասին հայոց քաղաքական և եկեղեցական պատմութեան, ազգային օրէնդրութեան, հնութեանց, մայրենի լեզուի և գրականութեան, որպէս և թարգմանական յօրինուածքս։

2) Զնե կարող հետամուտս լինել մրցանակի՝ ամատար լեզուներից թարգմանված շարադրութիւնք, բ) դասագրքեր, գ) արդէն մամանաւ մրցանակ գրուած աշխատութիւնների երկրորդ և յաջորդ տպագրութիւնքեր։ դ) մրցանակաբաշխութեան ժամանակից երկու տարի տպված շարադրութիւնքեր։

3) Թարգմանական գրուածքներից պահանջվում է, որ նրանց բովանդակութիւնը հին կամ նոր ազգային կեանքից առնուած լիներ։

4) Ամբողջ մրցանակի գումարը կազմում է հինգ հարիւր բուբլի արծաթ, որ բաժանվելու է ամեն երկու տարի մի անգամ։

5) Եթէ մրցանակի մասյոց գրուածքների մէջ մրցանակի արժանի գործեր գտնվին՝ նրանք ըստ իրանց արժանաւորութեան կամ ամբողջ մրցանակը (500 բուբլի) և կամ սրա մէկ մասը կընդունեն։

Յովսէփ Իշմիրեանց

ՆԵՐՔԻՆ ԼՐԱՏՈՒ

«Ռիգայի լրագիրը» ասել է հետեւեալ տեղեկութիւնները Ս. Պետերբուրգից։ Կոմս Լորիս-Մելիքով ներկայացրեց հետեւեալ պրոգրամը, որից կասկած էր նրա պաշտօնին պրոգրամը ունի հինգ կէտեր. 1) Պահանջելու այն վճռաւորները, որ գիւղացիները պէտք է ասեն իրանց տոզերը յետ դնելու համար, 2) վերականգնելու մի քանի քաղաքային և գիւղական իրաւունքներ, որոնք կորցրած էին իրանց ոյժը. 3) ընդարձակել քաղաքային վարչութիւնների և զեմստվոների գործունէութիւնն չը ջնջելը, 4) վերցնել հալածողական քաղաքականութիւնը ամենամեղադիրներում, և 5) վերանորոգել վարչութիւնը, համաձրիգ սկսած մինչև ճանապարհի պահպանումը։ Այդ կէտերը քննելու համար պէտք է կազմվին խմբագրական յանձնաժողովներ բոլոր նահանգների պատգամաւորներից բաղկացած։

—

Հարաւային Ռուսաստանում զուգընթացաբար ռուս ազգայնականներ, յուսնդիրների զարգացմանը, սկսում է յայտնվել և վերանորոգիչ շարժումը երկրային եկեղեցւոյ։ Ռուս «Елисаветградск. Вѣстн.» լրագիրը հաղորդում է որ երկայ ինտելիգենցիան յանձն է արել հետեւեալ վերանորոգիչ աշխատանքը երկրական երեսի մէջ։ «Ազգից երկայ հոգեւորականների թուլութեան, ուսանց փարեսեցիների և գիտնականների ամենայնութեան, առաջադէմ երեսները բոլոր յանձն արին մարել սուրբ զրքերը, հին կանոնաները Տաշտուրի փաշիներից և կառաւարչից մի նոր կրօնական, բարոյական աշխարհաշեղոցուներութիւն։ «Թող մեր ցեղակիցները, պարուանեն ամում են զարդացած երկանները, պարուանեն մեզ որ մենք սուրբ գրքերից կազմիցնք մեզ հետեւեալ համաձայնութիւնը. ամենքը պէտք է եղբայրներ լինեն, պէտք է օգնել իր նմանեալներին, պէտք է լինել աշխատասէր և ազնիւ, պէտք է ազօթել կարճ, հասարակ կերպով և հասկանալի լեզուով, պէտք է անձնանուիրութիւնը և անձնաքնութիւնեանց պարգևել. պէտք է ուելի յանձամբ կերպով խոսակցել Աստուծու և նրա սուեղծագործութիւնների վրա, որոնք գլխաւորապէս ուսումնասիրվում են բնական գիտութիւններից, չը պէտք է փոքրը տեղասով տալ, չը պէտք է առնուտը անել ուրիշից խմբչգնելով, չը պէտք է պարապել սուտ փակաւորութեամբ, չը պէտք է սուտ խոսել, չը պէտք է երգվել, չը պէտք է ոչ ոնրերիվ լինել, ոչ չարախոսել, ոչ ձեռքը բարձրացնել իր նմանի վրա, ոչ նախապաշարմունքներին ու սնոտիապաշտութիւններին ունենալ, ոչ թուզի խաղալ»։

—

«Южный Край» լրագիրը ասում է. «Այժմ հարաւային Ռուսաստանում կան երկու հաւատաւոր բարձր և բարոյական ազանդներ, ուստ չառնդիսակ ի երկանս ազատ եկեղեցին, որոնք ապաստյուսում կիրագործեն մասլոսուսների և երկանների մէջ հարաւութիւնը անձնական կատարելագործութիւնն ճանաչարկով։ Ոչ ուսանողներ և ոչ էլ երկանները, չէին երազում թէ ինչ ճանաչարկով պէտք է կատարվի այդ երկու տարբերի բարոյական և հասարակական հարաւութեան գործը։ Այժմ ինքը ժողովուրդը երկու կողմից գտաւ այդ ճանաչարկը։

—

Ռուս «Православное Обозрѣніе» ամսագիրը հետեւեալ կերպով նկարագրում է չառնդիսակների ազանդը։ «Նշանաւոր է չառնդիսակների բարոյական ժողովրդական կեանքին. Հիանգոյ ժողովրդից ոչ կարող առանց որոշ ծնեալ։ Հիանգ ժողովրդից ոչ ամբողջ տեղեկութիւնք առաջ կը գան։ Եթէ կամենում ենք, որ դրանք չը լինեն, պէտք է ուզղեալ ժողովրդի առաջնութիւնը,—ուզղենք նրան սիրելով։

Այդ խոսակցութիւնը, որ բոլորի համար հեսաբերվեր էր, ընդհանվեաց։ Նրանք նկատեցին, որ բէկը բաւական սարամանութիւն առաջ էր անցել։ Այժմ կանգնել էր նա և խոսում էր Ռաեխանենս Շահումեանի հետ, որին առաջուց ուղարկել էր Թշնամու բանաւ գիրքերը հետաքրքրելու։

—Ռաեխանենսը վերադարձաւ, ասաց Մեխիթար սպարապետը,—ուսանեանք, ինչ տեղեկութիւններ է բերել։

Երեքն էլ՝ սրբազանը, Մեխիթար սպարապետը և Բայինդուր իշխանը, իրանց ձիաների թափով քշեցին, և մի քանի բոպէի մէջ նաւան բէկի կանգնած տեղը։

Ռաեխանենսան բերած տեղեկութիւններից երեւաց, որ Գաբիթ ուրացողը բռնել էր երկու զէլիաւոր անգրեր, որոնցից պէտք էր մանել Տաթեւ։ Մի անգրի վրա կանգնել էր նա ինքը, իսկ միւսի պահպանութիւնը յանձնել էր իր Շահ-կուլի սրդուն։ Երկուսի ձեռքի տակ կային ուելի քան երկու հազար մարդիկ։

—Եւ ձեզ մի ուրիշ ճանապարհով կը տանեմ, ասաց սրբազանը,— որը թէև բաւական դժուարանցելի է և բաւական երկար է, բայց ուելի ապահով է։ Այդ ճանապարհով մենք չենք հանդիպի Թշնամուն։

—Ինչ օգուտ գրանից, պատասխանեց բէկը,—եւ կամենում եմ անպատճառ հանդիպել նրանց։ Ինձ պէտք է ոյսոր ներքսվալել այդ անպարանոց։

—Այդ ձեր կամքն է, ասաց սրբազանը,—Եթէ դուք վճռել էք ուղղակի նրանց վրա գնալ, իմ կարծիքով, ուելի լաւ կը լինէր փորձ յանձնաժողովը։ Աւետարանական վարդապետը։ Թէևը որի հնան վրա քրիստոնեան պէտք է կերպարի սոնանին, հացդնի մարիկ, ապաստանի խեղճին, օգնութիւն հասցնի հիւանդին և զրաբարդնել մեռած տառեր չեն միասէ յուսնդրաների համար։ Նրանք միշտ պատրաստ են օգնել կարօտ եղբորը փոխադարձ օգնութիւնը յուսնդրաների մէջ կանոնաւոր կերպով կազմակերպված է. Շաուսնդիսակները կանոնաւոր և հիշա կերպով վճարում են իրանց տարբերը և վարչութիւնն պատանեանները առում են թէ հարիւրի հիշա վճարելու կողմից, որանց պահանջելը ամենիսարդայնի անհնարաւորա գործն է, և. բանի թէ ամեն մարդ չառուդիսակ լինելու Շաուսնդիսակները զարմանալի տպաւոր և ազիսաւոր ժողովարդ են, ինչպէս բանարեր և արիներ Նաբելբուսինը Նրանք օրինակիի ժողովարդ են մասլոսուսների մէջ։ Նրանց ծիսակարգութիւնները Թոգան, ոնչացնելով պատկերներ և մնում ձեռ, Նրանք հետեւում են ուսուսարի բուն ոգուն, կարճ և հասարակ կերպով ուսանելիներ, հասկանալի լեզուով են ազոթում Նրանք գասոսիարանում են իրանց երեխաներին ոչ թէ սպասաւորների մէջոցով, այլ խնայի համարդեցրիչ գասոցուներներով ու օրինակներով, ընտանիքը Նրանց մէջ հիմնված է կասարկալ հաւատարութեան սկզբունքի վրա. զրաբիրեը, սուտ խոսելը, հարբեցողութիւնը, թաթիանոցը, բռնութիւնի ոյժը Նրանց անյայտ են Ազնիւ, պատուաւոր ուչխատանքը Նրանց ժամանեանան սպասողութեան մեկ մէջոց է համարվում։»

—

Մեզ հաղորդում են, որ հայերիս մէջ ես հանդես է գուսս եկել մի Լեյլայ Մոգիին, բայց այն զանազանութեամբ, որ երկայ մանուկը տասերիս մասերկան է և սէր ունի զրքի մանկանեանան, իսկ այս հայ մանուկը 9 տարեկան է և սիրահարված գիտութեան։ «Նրան անունը է ապրանունը Արսակ 8էր Սարգսեան է, ուսանող Ներսիսեան զրաբանոցի առաջին դասարանում, որը ոչ մի տեղ չէ ուսել, բայց ընթերցանութեամբ այն աստիճան առաջացել է, որ հանրեա ամբողջ ֆիզիկայի վրա տեղեկութիւն ունի Նոյնպէս և քիմիական բաղադրութեանց, բուսաբանութեան և կենդանաբանութեան Մինչև անգամ Նա իր հարեւնիքում ունեցել է մի ասպան, որի մէջ ժողովելու է եղել զանազան զրաբեր, ձեռեր և այլն, նոյնպէս մի մեծ վանդակ զանազան թռչունների, ի հարկէ, որանց վերաբերեալ։ Ինչ սպասել, մինչև մանրը պատեր։ Մենք հանմեմատաբար չատ փոքր մարդիկ ունենք մեզ հետ։ Եթէ ցեղերով թէնանին մեզ անանելու վրա, մեր սակաւութիւնը նկատելով, ուելի սիրտ կառնի։ Բայց իսարարի մէջ փոքրիկ խուրեր ևս, եթէ քաջութիւնը էր գործեն, կարող են սարսափեցնել թշնամուն։

—Դուք, սրբազան, ժպտալով ասաց բէկը,—ոչ միայն հմուտ ասատասարան էք, այլ ձեր մէջ երևում է և պատերազմական ոգեորոյ։

—Կատարիլ մի կողմ կենաց։ Թալ ասելիք այսոր փորձել իսմ ասածդը, որը ծաղրում էք գուսք։

—Այդ խոսա վճռանալոյ փորձ կը լինի ձեզ, սրբազան, որ մենք թշնամու մոտ հասնենք, ոչ միայն թշնամու մոտ հասնելը, ձեր ցանկացած խուսարը կը պատի մեր ոչ խարշը։ Դարեցեք արեգակից, որքան թեքվել է գեղեցիկ բարձրանալ։ Ես ցանում եմ, որ ցոյց գեղեցիկ բարձրանալ չէք կարող, որ ամբարձակ ատամանակ կանգնեցնիք, մենք մեզ լուսով ատարելիք մեր կոնը։

—Դարձեալ կատակ։ Ես չեմ հասկանում, թէ զուսք բնում էք փախչում խուսարից։

—Նրա համար որ, խուսարի մէջ մենք ոչ ոք կորցնելիք այն մարդուն, որին ես ցանկանում եմ այսոր անպատաս բանել։ պատասխանեց բէկը։

Գեսոյ նա իր մոտ գանված գիտուններին եր կոչ մասերի բաժանեց. մի մասը յանձնեց Մեխիթար սպարապետին և նրան նկարեց արեգի պիսկոպսի հետ ուզարկեց արեգոյի որդի Շահ-կուլուս վրա, իսկ միւս մասը իրար վրա ասանելով բայինդուր իշխանին և իր սրերի Ռաեխանենս Շահումեանին։

(Կը շարունակվի)

մեր հայերին, բայց մի և նոյն ժամանակ սիրում եմ. Այդ ասելիքնից բղխած սէրը ես չեմ կարողանում բացատրել ինձ։— Սիրում եմ այդ ազգը, որպէս մի սիրահար բորբոքված սրտով սիրում է մի գաղ, բարոյապէս ընկած, պուտիկի կնոջ։ Նա տեսնում է, թէ ինչպէս այդ կինը թաթախվել է բարոյական ցեխի մէջ, նա զզվում է, բայց չէնց որ աչքն ընկնում է այդ-քրին, չէ կարողանում համբերել, սկսում է գրրկել, սկսում է համբուրել նրանս։ Թէև գիտէ, որ նրա մարմնի վրա ոչ մի մաքուր տեղ չի մնացել։ Մեր ազգը մի այսպիսի անբարոյական կին է. Նա մի մեծ պուտիկ է. Նրա երեսին անթիթ և պատուի մի կաթիլ անգամ չէ մնացել։ Մոտ չորս հազար տարի նա պուտնիքիւն է անում, բայց տակաւին չը կշտացաւ, տակաւին չը յագեցաւ օտարներից։ Աստիճանացին զարեալ գործ դրեց նրա վրա իր անբարոյական կրքերը։ Հազարաւոր տարիներ անցկացրեց նա երբեմն յոյնի, երբեմն պարսկի և երբեմն հոմայեցու գիրկն ընկնելով։ Մինչև անգամ սև ապաքը իր հաւատը չդիմանալով չդարձաւ նրա երեսը։ Մինչև անգամ թուրանի սանկաքիի, գեղեցկաչի ծնեալի գարերով պատկեր նրա հետ։ Ինչ ազգ մնաց, որի վրա չը սիրահարվեր նա, որին անհնատուր չը լիներ։ Նա բոլոր օտարներին տալիս էր իր սէրը, անհատաարիմ էր միայն իր անուանին, որի հետ կապված էր օրինաւոր պսակով։—Այ սուսամնեանդիս, ես զարձեալ սիրում եմ այդ մեր-թնամուս, վաղարտս կնոջը, որ գրերի ընթացքում, իր անբարոյական կեանքով մաչվել։ ոբրարվել։ քրքրվել է և միայն իր վարքի գեղեցկութիւնն կենդանի է պահպանել։ Սիրում եմ այդ կմախքը։ Սիրում եմ այդ թոնրատրված, հազարաւոր գեհենագործութիւնների վարպետ մարմնը, որից մահուան հոտ է փչում,—գեհենագործութիւնը, որ նա սատպել է իր բազմաթիւ նամանեանների, որանց նա շաղիկի նման մինը միւսի նեսից փոխում էր։ Սիրում եմ, բայց ինչու համար, ինքս էլ չը գիտեմ Սիրում եմ ատելով, սիրում եմ զզվելով... բայց սիրում եմ...

—Սիրելիս բղխած այդ զգուանքը, այդ դատն ատելութիւնը շատ բնական է, ասաց սրբազանը, կարելով իշխանի խօսքը։—Դա սիրում մարդու ոգուտ վերամանելն է, որ առաջ է գալիս նրանից, երբ իր սիրած առարկայի մէջ գտնում է մի որ և իցէ պակաս, մի որ և իցէ բիծ, որ մաքրել չէ կարող։ Ձեր ատելութիւնը դէպի այն ազգը, որին դուք շատ իրաւացի կերպով պուտնի կնոջ հետ համեմատեցիք, ես բոլորովին բաժանում եմ Այդ ատելութիւնը ցոյց է տալիս, իշխան, Ձեր չափազանց բարի ցանկութիւնները, որով փափագում էք պուտնիքի դուրս քաշել իր բարոյական ցեխից և նրան օրինաւոր, պատուաւոր կնանքի սոկրտցնել։ Բայց երբ նկատում էք, որ նա ուզղվելու ոչ մի ընդունակութիւն չէ ցոյց տալիս, սկսում էք բարկանալ, սկսում էք ատել, բայց չը դադարելով մի և նոյն ժամանակ սիրելուց։ Ինքը Պետրոս Գրիգոր սիրում էր ընկած կիներին, սիրում էր նրանց ուզելու համար։ Նա հասաւ. իր նպատակին. Նրա վարդապետութեան ամենայնիմ տարածողները եղան այդ ժողովրդից մերժված կիներները։

—Ինչու. ինք հեռու գնում, առաջ տարաւ սրբազանը իր խօսքը.—ահա մի մարդ, ինչպէս է մէլիք Գաբիթ ուրացողը. նա բարոյապէս ընկած մի մարդ է. Նա զբաւանեց իր հարազատներին, և պարսիկների ձեռքում գտնելիք դատնաւորութիւնները զարտնակելու համար և պարսից լուծը մեր ժողովրդի վրա պահպանելու համար, նա կանգնած է այժմ մեր ճանապարհի վրա, որ արգելէ մեր մուտքը, որ թոյլ չը տայ մեզ պարսիկների անիրաւութիւնը տիրած երկրի վրա տոր կոխենք։ Այսպիսի դաւաճանները ոչ տակաւ անգամ ծնել են Հայաստանի մարմնը։ Բայց գրանք ինչով են մեղաւոր։ Դրանք արդիւնք են նոյն անբարոյականացած, նոյն փչացած ժողովրդական կեանքին։ Հիանգոյ ժողովրդից ոչ կարող առանց որոշ ծնեալ։ Հիանգ ժողովրդից ոչ ամբողջ տեսակ տեղեկութիւնք առաջ կը գան։ Եթէ կամենում ենք, որ դրանք չը լինեն, պէտք է ուզղեալ ժողովրդի առաջնութիւնը,—ուզղենք նրան սիրելով։

Այդ խոսակցութիւնը, որ բոլորի համար հետաքրքիր էր, ընդհանվեաց։ Նրանք նկատեցին, որ բէկը բաւական սարամանութիւն առաջ էր անցել։ Այժմ կանգնել էր նա և խոսում էր Ռաեխանենս Շահումեանի հետ, որին առաջուց ուղարկել էր Թշնամու բանաւ գիրքերը հետաքրքրելու։

—Ռաեխանենսը վերադարձաւ, ասաց Մեխիթար սպարապետը,—ուսանեանք, ինչ տեղեկութիւններ է բերել։

Երեքն էլ՝ սրբազանը, Մեխիթար սպարապետը և Բայինդուր իշխանը, իրանց ձիաների թափով քշեցին, և մի քանի բոպէի մէջ նաւան բէկի կանգնած տեղը։

Ռաեխանենսան բերած տեղեկութիւններից երեւաց, որ Գաբիթ ուրացողը բռնել էր երկու զէլիաւոր անգրեր, որոնցից պէտք էր մանել Տաթեւ։ Մի անգրի վրա կանգնել էր նա ինքը, իսկ միւսի պահպանութիւնը յանձնել էր իր Շահ-կուլի սրդուն։ Երկուսի ձեռքի տակ կային ուելի քան երկու հազար մարդիկ։

—Ես ձեզ մի ուրիշ ճանապարհով կը տանեմ, ասաց սրբազանը,— որը թէև բաւական դժուարանցելի է և բաւական երկար է, բայց ուելի ապահով է։ Այդ ճանապարհով մենք չենք հանդիպի Թշնամուն։

—Ինչ օգուտ գրանից, պատասխանեց բէկը,—ես կամենում եմ անպատճառ հանդիպել նրանց։ Ինձ պէտք է ոյսոր ներքսվալել այդ անպարանոց։

—Այդ ձեր կամքն է, ասաց սրբազանը,—Եթէ դուք վճռել էք ուղղակի նրանց վրա գնալ, իմ կարծիքով, ուելի լաւ կը լինէր փորձ յանձնաժողովը։ Աւետարանական վարդապետը։ Թէևը որի հնան վրա քրիստոնեան պէտք է կերպարի սոնանին, հացդնի մարիկ, ապաստանի խեղճին, օգնութիւն հասցնի հիւանդին և զրաբարդնել մեռած տառեր չեն միասէ յուսնդրաների համար։ Նրանք միշտ պատրաստ են օգնել կարօտ եղբորը փոխադարձ օգնութիւնը յուսնդրաների մէջ կանոնաւոր կերպով կազմակերպված է. Շաուսնդիսակները կանոնաւոր և հիշա կերպով վճարում են իրանց տարբերը և վարչութիւնն պատանեանները առում են թէ հարիւրի հիշա վճարելու կողմից, որանց պահանջելը ամենիսարդայնի անհնարաւորա գործն է, և. բանի թէ ամեն մարդ չառուդիսակ լինելու Շաուսնդիսակները զարմանալի տպաւոր և ազիսաւոր ժողովարդ են, ինչպէս բանարեր և արիներ Նաբելբուսինը Նրանք օրինակիի ժողովարդ են մասլոսուսների մէջ։ Նրանց ծիսակարգութիւնները Թոգան, ոնչացնելով պատկերներ և մնում ձեռ, Նրանք հետեւում են ուսուսարի բուն ոգուն, կարճ և հասարակ կերպով ուսանելիներ, հասկանալի լեզուով են ազոթում Նրանք գասոսիարանում են իրանց երեխաներին ոչ թէ սպասաւորների մէջոցով, այլ խնայի համարդեցրիչ գասոցուներներով ու օրինակներով, ընտանիքը Նրանց մէջ հիմնված է կասարկալ հաւատարութեան սկզբունքի վրա. զրաբիրեը, սուտ խոսելը, հարբեցողութիւնը, թաթիանոցը, բռնութիւնի ոյժը Նրանց անյայտ են Ազնիւ, պատուաւոր աչխատանքը Նրանց ժամանեանան սպասողութեան մեկ մէջոց է համարվում։»

—

Մեզ հաղորդում են, որ հայերիս մէջ ես հանդես է գուսս եկել մի Լեյլայ Մոգիին, բայց այն զանազանութեամբ, որ երկայ մանուկը տասերիս մասերկան է և սէր ունի զրքի մանկանեանան, իսկ այս հայ մանուկը 9 տարեկան է և սիրահարված գիտութեան։ «Նրան անունը է ապրանունը Արսակ 8էր Սարգսեան է, ուսանող Ներսիսեան զրաբանոցի առաջին դասարանում, որը ոչ մի տեղ չէ ուսել, բայց ընթերցանութեամբ այն աստիճան առաջացել է, որ հանրեա ամբողջ ֆիզիկայի վրա տեղեկութիւն ունի Նոյնպէս և քիմիական բաղադրութեանց, բուսաբանութեան և կենդանաբանութեան Մինչև անգամ Նա իր հարեւնիքում ունեցել է մի ասպան, որի մէջ ժողովելու է եղել զանազան զրաբեր, ձեռեր և այլն, նոյնպէս մի մեծ վանդակ զանազան թռչունների, ի հարկէ, որանց վերաբերեալ։ Ինչ սպասել, մինչև մանրը պատեր։ Մենք հանմեմատաբար չատ փոքր մարդիկ ունենք մեզ հետ։ Եթէ ցեղերով թէնանին մեզ անանելու վրա, մեր սակաւութիւնը նկատելով, ուելի սիրտ կառնի։ Բայց իսարարի մէջ փոքրիկ խուրեր ևս, եթէ քաջութիւնը էր գործեն, կարող են սարսափեցնել թշնամուն։

—Դուք, սրբազան, ժպտալով ասաց բէկը,—ոչ միայն հմուտ ասատասարան էք, այլ ձեր մէջ երևում է և պատերազմական ոգեորոյ։

—Կատակիլ մի կողմ կենաց։ Թալ ասելիք այսոր փորձել իսմ ասածդը, որը ծաղրում էք գուսք։

—Այդ խոսա վճռանալոյ փորձ կը լինի ձեզ, սրբազան, որ մենք թշնամու մոտ հասնենք, ոչ միայն թշնամու մոտ հասնելը, ձեր ցանկացած խուսարը կը պատի մեր ոչ խարշը։ Դարեցեք արեգակից, որքան թեքվել է գեղեցիկ բարձրանալ։ Ես ցանում եմ, որ ցոյց գեղեցիկ բարձրանալ չէք կարող, որ ամբարձակ ատամանակ կանգնեցնիք, մենք մեզ լուսով ատարելիք մեր կոնը։

—Դարձեալ կատակ։ Ես չեմ հասկանում, թէ զուսք բնում էք փախչում խուսարից։

—Նրա համար որ, խուսարի մէջ մենք ոչ ոք կորցնելիք այն մարդուն, որին ես ցանկանում եմ այսոր անպատաս բանել։ պատասխանեց բէկը։

Գեսոյ նա իր մոտ գանված գիտուններին եր կոչ մասերի բաժանեց. մի մասը յանձնեց Մեխիթար սպարապետին և նրան նկարեց արեգոյի որդի Շահ-կուլուս վրա, իսկ միւս մասը իրար վրա ասանելով բայինդուր իշխանին և իր սրերի Ռաեխանենս Շահումեանին։

(Կը շարունակվի)